

DÜNYA MİRASI OLMA YOLUNDA “URARTU VE OSMANLI ESKİ YERLEŞİMİ AHLAT MEZAR TAŞLARI” KÜLTÜREL MİRASI

Cultural Heritage of “the Tombstones of Ahlat the Urartian and Ottoman
Citadel” in the process of Being a World Heritage

Veyssel ÖZBEY*

ÖZET

Mezar taşları, yansıttıkları kültürel öğelerin daha iyi anlaşılması ile her geçen gün kendilerine verilen değerin arttığı kültürel varlıklardır. Coğrafi bir bölgede bir kültürün varlığına kanıt oluşturan, dönemin sanat anlayışı ve etnografisi, kültürlerin ölüme karşı tutumları ve ölüm sonrasına yönelik inanışları gibi oldukça önemli bilgileri uzun süreler boyunca koruyan kalıtlardır. Kubbet-ül İslâm unvanını taşıyan Ahlat içerisinde de büyük alanlara yayılan altı adet nitelikli mezarlık yer alır. Bu mezarlıklarda bulunan Ahlat Mezar Taşları, Anadolu’daki Türk varlığının erken dönem kanıtlarını barındırmaktadır. Çalışmada, Türkiye UNESCO Geçici Listesi’ne 2000 yılında kayıt ettirilen “*Urartu ve Osmanlı Eski Yerleşimi Ahlat Mezar Taşları*” kültürel mirası, diğer taraf devlet UNESCO geçici listelerinde ve Dünya Miras Listesi’nde bulunan benzer örneklerle karşılaştırılmıştır. Kültürel miraslar arasından yalnızca, *üstün evrensel değer* koşullarını nitelikli mezar taşları mezarlıklarının karşıladığı miraslar seçilmiştir. Türbeler, tekil mezarlıkların yer aldığı kompleks yapılar ve anıt mezarlar çalışma kapsamına dâhil edilmemiştir. Sonuç olarak Ahlat Mezar Taşları’nın Dünya Miras Listesi’nde yer alan miraslara, geçici listelerde bulunan diğer miraslardan daha yakın özellikler gösterdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kültürel miras, Türkiyat, mezar taşı, İslâm eserleri.

ABSTRACT

Gravestones are cultural assets in which the value given to them increases with the better understanding of the cultural elements they reflect. Tombstones are the heritage that creates evidence for the existence of a culture in a geographical region and preserves very important information for a long time, such as artistic perspective and ethnography of the period, the attitudes of the cultures towards death and beliefs after death. In Ahlat, which has the title of Kubbet-ül İslam, there are six qualified cemeteries spread over large areas. The Ahlat Tombstones in these cemeteries contain early period evidence of the Turkish presence in

* Doktora Öğrencisi. Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık ABD-Adana. E-posta: veyseozbey@gmail.com. Orcid ID: 0000-0002-4454-2317.

Anatolia. In this study, the cultural heritage of “*the Tombstones of Ahlat the Urartian and Ottoman citadel*”, which was registered in the Turkey UNESCO Tentative List in 2000, was compared with equivalent heritages in UNESCO tentative lists of other state parties and in UNESCO World Heritage List. Among the cultural heritages, only the heritage sites, where the gravestones of qualified tombstones meet *outstanding universal value* conditions, have been chosen. Mausoleums, complex structures with single cemeteries and memorial tombs are not included in the study. As a result, it has been determined that Ahlat Tombstones are closer to the heritage sites in the World Heritage List than other heritage sites in the tentative lists.

Keywords: Cultural heritage, Turcology, tombstone, Islamic works.

Giriş

Mezar sahibinin kimlik kartı olarak tanımlanabilecek olan mezar taşları çok uzun zamandır kullanılmaktadır. Bir mezar taşının üretimine mezara nakledilen kişinin yaşantısında taşıdığı inanç ve yaşarken sahip olduğu sosyal statü, ölünün yakınlarının maddî durumu, ölünün konu üzerinde vasiyetinde yer alan istekleri, mezarlığın yer aldığı yerleşim birimindeki gelenekler, mezar taşını üreten zanaatkârların becerileri, yerleşim biriminin çevresinde bulunan doğal kaynaklar gibi birçok etken katkıda bulunabilmektedir. Ancak bunlar arasında etkisinin en fazla hissedildiği madde muhakkak ki inançtır. İnançlar çoğunlukla, ölü gömme ritüelini belirlediği gibi mezarın biçimini de belirlemektedir. Bu biçimin yeryüzünde okunabilen bölümü, ölünün içerisinde yaşadığı kültür hakkında birçok bilgiyi bizlere ulaştırır. Bu yönü ile mezar taşları kültürel birer varlıktır. Belirli bir zaman sınırı içerisinde kullanılan mezarlıklar benzer nitelikte mezar taşlarını sergilemektedir. Bu da kültürel varlıklara bir bütünlük kazandırarak miras olarak nitelendirilmelerini sağlar. Bu kültürel bütünlük içerisinde aynı kültürün ya da inancın diğer elemanlarından ayrılmalarını sağlayan çeşitli etkenler sonucunda mirasta özgünlük kavramı ortaya çıkar. Bu bütünlük ve özgünlük, kültürün yansıtılmasında nitelikli bir yapıya sahipse dikkat çekerek devletlerin ilgili organları tarafından korunur. Bu koruma kültürel mirasın niteliği ile doğru orantılı olarak, yerel, ulusal veya uluslararası olabilir. Günümüzde uluslararası korumaya değer görülen üstün nitelikli mirasların korunmasında en önemli araçlardan biri de UNESCO Dünya Miras Listesi'dir. Birleşmiş Milletler çatısı altında kurulan UNESCO Genel Konferansı'nın 17. oturumu kapsamında, 16 Kasım 1972 tarihinde kabul edilen Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme (Sözleşme) gereği sözleşmeye taraf devletler sınırları içerisinde bulunan

tanımlı varlıklarını Dünya Miras Listesi'ne sunabilmektedir. Bu sunulan tanımlı mirasların Dünya Miras Listesi'ne kabul edilmesi için belirlenmiş önkoşullar vardır. Önkoşullardan birisi de varlığın, mirası tanımlayan taraf devletin UNESCO geçici listesinde yer almasıdır. Bir diğer önkoşul da mirasın üstün evrensel değer taşımasıdır ki bu koşulun sağlanıp sağlanmadığı ilgili dânişsal organlar raporlayarak Paris'te bulunan Dünya Miras Merkezi'ne bildirilmektedir (URL-1). Koşulları yerine getiren tanımlı mirasların adaylık dosyası Dünya Miras Komisyonu tarafından karara bağlanır. Bu karar ret, erteleme ve kabul olabilir. Ret kararı çıkan miras bir daha Dünya Miras Merkezi'ne sunulamaz.

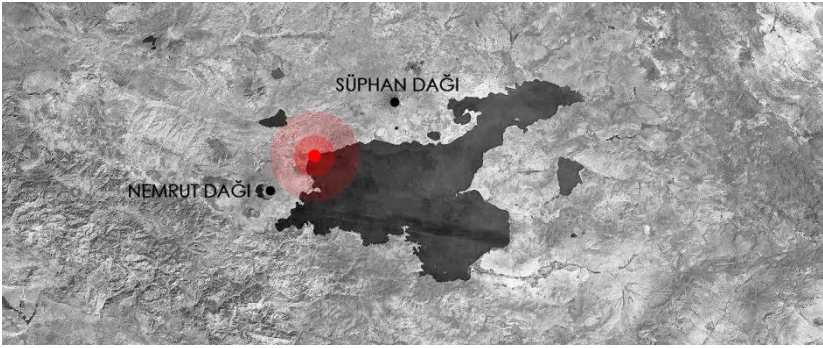
Türkiye Cumhuriyeti Devleti, 1982 yılında Sözleşme'ye taraf olma kararı alarak onaylamış, 1983 yılında karar yürürlüğe girerek Sözleşme'ye resmî olarak taraf olmuştur. Bu tarihten itibaren 2019 yılına kadar 18 adet mirasını Dünya Miras Listesi'ne yazdırmayı başarmıştır. Dünya Miras Listesi'ne yazdırmak istediği miraslarından 78 adedini de Türkiye UNESCO Geçici Listesi'ne dâhil etmiştir (URL-2). Çalışmanın konusu bu 78 adet miras içerisinde bulunan, Anadolu'daki Türk varlığının en erken örneklerinden olan "Urartu ve Osmanlı Eski Yerleşimi Ahlat Mezar Taşları" kültürel mirasıdır. Dünya Miras Listesi'nde yer alan nitelikli mezar taşları mezarlıkları kültürel mirasları incelenmiş, diğer taraf devlet UNESCO geçici listelerinde bulunan aynı özellikteki mezarlık mirasları ile karşılaştırılmıştır. Dünya Miras Listesi'ne farklı bir nitelikle dâhil edilen miraslara dâhil olan nitelikli mezar taşı mezarlıkları kapsam dışındadır. Çalışmada sadece üstün evrensel değeri mezarlık olarak karşılayan miraslar ele alınmıştır.

Ahlat

Ahlat, Bitlis ili'nin bir ilçesi olarak Van Gölü'nün batı kıyısında yer alır (Şekil 1). En eski ve dönemine göre en önemli Anadolu Türk yerleşimlerindedir. İslâm dünyasında da çok önemli bir yere sahiptir. Bizans, Mervaniler, Anadolu Selçukluları, Ahlatşahlar, Eyyubiler, Moğollar, İlhanlılar, Dilmaçoğulları, Celayirliler, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safaviler ve Osmanlı Devleti'nin hakimiyeti altına girmiştir (Tekin vd., 2019: 1). Kubbe-ül İslâm unvanına sahip dünyadaki üç şehirden¹ birisidir (Karamağaralı, 1992: 42). Tarihî mezar taşları, kümbetleri türbeler, akıtlar, mağara evleri, köprüler ve camiler gibi mimarî mirasları ile ön plana çıkmaktadır. Ahlat, Nemrut ve Süphan volkanlarının arasında kalmış, volkanik taş olarak zengin bir yerleşimdir. Bu sebeple Ahlat mezar taşları,

¹ Diğerleri; Afganistan'da bulunan Belh ve Özbekistan'da bulunan Buhara şehridir.

krem-beyaz ve kiremit kırmızısı renklerinde olmak üzere iki tip tuf taşından oluşmuştur (Avşar ve Güleç, 2019: 10).

Şekil 1. Ahlat Mezar Taşları Kültürel Mirası'nın coğrafi konumu (coğrafi veri sistemi, URL-3).

Ahlat Mezarlıkları

Kültürel miras, Van Gölü'nün batı kıyısında, Bitlis ilinin Ahlat ilçe merkezinde yer almaktadır. Ortaçağ Türk Mezarlık Mimarîsi hakkında önemli bilgiler sunan bir açık hava müzesi niteliğindedir². Ahlat'ın iklim koşulları altında mezar taşları, mevsimsel hava sıcaklığı farklarının yüksek olmasından kaynaklı bozulmalara maruz kalmıştır (Avşar ve Güleç, 2019: 5). Ancak yine de önemli sayıda mezar taşı ayakta kalmayı başarmıştır. Ahlat içerisinde altı adet geniş alan kaplayan tarihî mezarlık vardır (Şekil 2). Bu mezarlıklarda bulunan mezar taşlarını üç ana gruba ayırmak mümkündür (Karamağaralı, 1992: 44-85): 1. Çatma lahitler. 2. Şahidesiz prizmatik sandukalar (a. Tek parça gövdeli basit sandukalar, b. Gövdeli ve kapaklı sandukalar). 3. Şahideli mezarlar (a. Silindirik sandukalar, b. Sütun biçiminde sandukalar, c. Üç parçadan oluşan üzeri açık sandukalar, ç. Tekne biçiminde sandukalar, d. Dikdörtgen prizma biçiminde tekparça sandukalar).

² Ayrıntılı görseller için bk. (Şentürk vd., 2010).

1. Kırklar Mezarlığı
2. Taht-ı Süleyman Kabristanı
3. Harabe Şehir Kabristanı
4. Meydanlık Kabristanı
5. Kale Mezarlığı
6. Merkez Kabristanı

Şekil 2. Ahlat Mezar Taşları Kültürel Mirası Mezarlıkları coğrafi dağılımı (coğrafi veri sistemi, URL-3).

Kırklar Mezarlığı: Kırklar Mahallesi'nin güneydoğusunda bulunur. İçerisinde 13-14. yüzyıldan kalma kabirler çoğunluktadır. Bu kabirler, şahideli ve sandık şeklinde mezar kısmını ihtiva eden tiptedir (Karamağaralı, 1992: 42). Mezarlıkta yer alan sütun şeklinde bir sanduka, Ahlat'ta bulunan mezarlıklar arasında bu tipin en niteliklileri arasındadır. Mezarlıkta, Orta Asya'da görülen balballara benzer, insan şeklinde arkaik şahideler bulunmaktadır. Bu şahideler, yuvarlak ya da köşeli bir baş ile omuz başları da belirtilen uzunca bir gövdeden ibaret taş bloklardan oluşmuştur. Bu mezarlık içerisinden Ahlat Müzesi'ne taşınan, Akkoyunlular Dönemi'nden kalan bir de koç heykeli vardır. Kültürel varlık, 27 Temmuz 1981 tarihinde Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından A-3017 numaralı kararla tescil edilmiştir (URL-4).

Taht-ı Süleyman Kabristanı: Taht-ı Süleyman Mahallesi'nin güneyinde konumlanır. Hasan Padişah Kümbeti ve Yarım Kümbet'in çevresinde yer alır. İçerisinde bir adet akıt³, bir koç heykeli ve birçok nitelikli şahideli mezar taşı bulunmaktadır (Karamağaralı, 1992: 42).

Harabe Şehir Kabristanı: Meydanlık Mezarlığı'nın kuzeybatısında yer alır. Selçuklu Dönemi'nden kalan kalenin içerisindedir. Mezarlıkta iki adet akıt bulunur (Karamağaralı, 1992: 42).

Meydanlık Kabristanı: Yaklaşık 210.000 metrekaarelik alanı ile Anadolu'daki en büyük İslâm mezarlığıdır (Avşar ve Güleç, 2019: 3). Üstelik bazı kaynaklarda dünyanın en büyük Türk-İslâm Mezarlığı olduğu geçmektedir. Güneyinden Ağrı-Bitlis Karayolu, doğusundan Ova Kışla Caddesi geçmektedir. Mezarlığın kuzey ucunu Emir Bayındır Kümbeti sınırlar. Beygu (1932: 86) ve Kafesoğlu (1949: 181), Meydanlık Mezarlığı içerisinde kat kat mezarların yer aldığını düşünmektedir. Buna karşın Karamağaralı (1992: 43), bu görüşü toprak kaymalarına bağlı olarak yanlış yorumlama olarak ele almış ve kod farkı yetersizliğini öne sürerek bu görüşü reddetmiştir. Meydanlık Kabristanı'nda 435 adedi sanatkâr imzası taşıyan farklı türde toplam 4362 adet mezar taşı ve 178 adet akıt günümüze kadar keşfedilmiştir (Karahan ve Güzel, 2013: 339-348;

³ Tümüls benzeri mezar.

Karahan vd., 2014: 499-510). Akıtlardan beşinin kazısı yapılmıştır, mezar taşlarından da 1500 kadarı sağlam durumdadır (Avşar ve Güleç, 2019: 3-4). Devam eden çalışmalar sonucu bu sayının artması beklenmektedir.

Kale Mezarlığı: Van Gölü sahilinde bulunan Osmanlı Dönemi kale yapısının dışında, kaleye yakın bir yerdedir. İçerisinde Osmanlı Dönemi mezar taşları yer almaktadır (Karamağaralı, 1992: 43).

Merkez Kabristanı: Ahlat'ın yeni yerleşim bölgesinde yer alır. Şeyh Necmeddin ve Erzen Hatun Kümbetleri'nin bulunduğu alandadır. Burada bulunan mezar taşları büyük ölçüde harap olmuştur.

Türkiye UNESCO Geçici Listesi'nde Urartu ve Osmanlı Eski Yerleşimi Ahlat Mezar Taşları

Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme'ye taraf olduğu 1982 yılından bu yana Dünya Miras Listesi'ne 18 adet mirasını (2019 yılı) tanımlamayı başarmış olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kendi UNESCO Geçici Listesi'ne de tanımlamış olduğu 78 adet mirası bulunmaktadır (URL-2). Bunlardan üçü doğal ikisi karma mirastır. Tanımlanan 73 adet kültürel miras arasında "Urartu ve Osmanlı Eski Yerleşimi Ahlat Mezar Taşları" kültürel mirası, 25 Şubat 2000 tarihinde, Dünya Miras Alanı kriterlerinden kriter 1 ve kriter 3'ü karşıladığı gerekçesi ve 1401 referans numarası ile Türkiye UNESCO Geçici Listesi'ne yazdırılmıştır. UNESCO Dünya Miras Merkezi'nin resmî internet sitesinde miras ile ilgili yer verilen bilgiler şöyledir:

"Şehrin tarihi M.Ö. 900'lü yıllara kadar uzansa da, MS 12.-15. yüzyıllar arasına tarihlenen mezar taşları ile ünlüdür. Anadolu mezar mimarisi çerçevesinde mezarların boyut ve tasarımı bakımından İslâm dünyasında önemli bir yere sahiptir... Ahlat'ta, Anadolu'da erken Türk döneminin en seçkin mezar taşları ve türbelerinden olan Ahlat mezar taşları görülür. Bu eserler, sadece dönemin teknik ve dekoratif birikimi ile ilgili önemli bilgi kaynakları olarak değil, aynı zamanda isimleri buradaki yazıtlarda yer alan önemli ustalar ve zanaatkârlar hakkında tarihi kaynaklar olarak rol oynamaktadır" (URL-1).

Dünya Miras Listesi'nde Mezar Taşı Mirasları

Dünya Miras Listesi'nde bulunan çeşitli anıt mezar ve tarihî mezarlıklar içerisinde kültürel varlığın üstün evrensel değerini mezar taşlarının belirlemiş olduğu miras sayısı fazla değildir. Ancak son yıllarda mezar taşlarının sunmuş olduğu bilgilerin önemi daha fazla anlaşılmış durumdadır ve bu sebeple korunmalarına yönelik gösterilen çabalar hızla artmaktadır. Özellikle tarih boyunca büyük savaşların yaşandığı, ortak bir

kültür çerçevesinde inanç farklılıklarına dayalı çatışmaların çokça görüldüğü Batı Balkanlar coğrafyasında kültüre dayalı ortak bir kimlik oluşturma çabalarının ilk belirtilerinden sayılabilecek *Stećci* kültürel mirasının 2016 yılında seri adaylık olarak sınıraşan miras statüsünde Dünya Miras Listesi'ne dört taraf devletin ortaklığı sonucu kayıt ettirilmesi, konunun önemi üzerinde artan farkındalığın bir göstergesi olarak okunabilir. Bu ortak kimlik kurma çabasının özellikle toplumların inanca dayalı kültürel öğelerini en iyi şekilde yansıtan mezarlık mimarisi üzerinden yürütülmesi dikkat çekicidir.

Dünya Miras Listesi'nde bulunan bir diğer mezarlık mirası da *Xiengkhuang Bölgesi Megalitik Kavanoz Sitleri* kültürel mirasıdır. Bu mirasın kökeni çok eski tarihlere dayandığından günümüzde bilinen mezarlık mimarisinden farklı bir yapıya sahiptir. Dönemim toplumunun ölüm ritüelleri hakkında çok değerli bilgiler sunan taş kavanozlar, ayrıca o dönem toplumunun inancı ve bu inancın coğrafî dağılımı hakkında da çeşitli bilgiler verir. Kavanozları üreten medeniyetlerin toplumsal statülerini de yansıtan miras, alışılmışın dışında bir mezar anlayışını yansıtmaktadır.

Stećci Ortaçağ Mezar Taşı Mezarlıkları: Dünya Miras Listesi'ne 2016 yılında 1504 referans numarası ve Dünya Miras Alan kriterlerinden kriter 3 ve kriter 6'yı karşıladığı gerekçesi ile alınmıştır. Avrupa'da yaklaşık 3.300 farklı bölgeye yayılan yaklaşık 70.000 kadar stećak⁴ bulunmaktadır. Fakat Dünya Miras Listesi'ne, toplamı temsil eden sadece yirmi sekiz ayrı bölgede bulunan iyi korunmuş bir bölümü kayıt ettirilmiştir (URL-1). Miras, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Karadağ ve Sırbistan Cumhuriyetleri'nin uluslararası işbirliği çerçevesinde sınıraşan miras statüsünde Dünya Miras Merkezi'ne sunulmuştur. Miras ile ilgili üstün evrensel değer beyanının kısa sentez bölümünde miras, şu şekilde tanımlanmıştır:

“Bosna-Hersek, Hırvatistan, Karadağ ve Sırbistan Cumhuriyetleri sınırları içerisinde yayılı halde bulunan çeşitli mezarlıklarda yer alanlar arasından seçilmiş 4.000 adet Ortaçağ mezar taşını içerir. Bu monolitik taştan mezar taşları, 12. yüzyılın ikinci yarısından 16. yüzyıla kadar süren bir zaman aralığında yapılmış olsalar da yoğunlukla 14. ve 15. yüzyıl boyunca üretilmişlerdir. ...Stećci, Ortodoks Kilisesi, Katolik Kilisesi ve Bosna Kilisesi gibi üç Ortaçağ Hristiyan topluluğu tarafından mezhepler-arası defin işlemleri için kullanımın bir

⁴ Slav dillerinde Stećci (Стећци) çoğul olarak; Stećak (Стећак) ise tekil olarak kullanılmaktadır.

temsilidir. Stećci'yi diğer mezarlık ve Ortaçağ Avrupa mezarlık mimarî sanatından ayıran karakteristiğini, çok sayıda korunmuş anıtsal varlık içerisinde, biçim ve motif farklılıkları, rölyef zenginliği, epigrafik zenginlik ve zengin somut olmayan kültürel miras birikimi oluşturmaktadır.” (URL-1).

Xiengkhuang Bölgesi Megalitik Kavanoz Sitleri: Dünya Miras Listesi'ne 2019 yılında 1587 referans numarası ile Dünya Miras Alanı kriterlerinden kriter 3'ü karşıladığı gerekçelendirilerek yazdırılmıştır. Laos Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin Dünya Miras Listesi'nde yer alan toplamda üç mirasından (2019 yılı) birisidir. Miras aynı zamanda megalitik kavanozların biçimi, tasarımı, yapım malzemeleri, konumlanışları, kapak kullanımı olarak özgünlüğü ile ön plana çıkmaktadır. Mirasın üstün evrensel değer beyanının kısa sentez bölümünde miras ile ilgili şu ifadelere yer verilmiştir:

“Demir Çağı'nda ölü gömme adetlerinin yerine getirilmesi için kullanılan megalitik taş kavanozlardan 2100 adedin üzerinde bir sayıda Kavanozlar Ovası'na yayılmış durumdadır. On beş bileşenden oluşan bu seri varlık, 1325 adet büyük oyma taş kavanoz, taş diskler (muhtemelen kavanozların kapakları olarak kullanılmıştır), ikincil definler, mezar işaretleri (mezar taşları, yazıtlar, heykeller, farklı işaretler, farklı semboller gibi), taş ocakları, üretim atölyeleri, kabir eşyaları ve diğer karakteristik özelliklerden oluşmaktadır. ... Tarihlendirmenin MÖ 500-MS 500 yılları arasına dayandırıldığı taş kavanozlar, hakkında çok az bilginin bulunduğu Demir Çağı defin gelenekleri ve kültürleri hakkında çok önemli bilgiler vermektedir. Dönemin toplumsal kültüründe bulunan hiyerarşi hakkında ipuçları verir. Kültürel miras Güneydoğu Asya'nın Demir Çağı'nda kesişen iki önemli medeniyeti; Mun-Mekong Sistemi ve Kızıl Nehir/Tonkin Körfezi Sistemi'nin kültürel ilişkisinin sonucunda çeşitli kültürel öğeler içermektedir...” (URL-1).

Taraf Devletler UNESCO Geçici Listelerinde Mezar Taşı Mirasları

Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme'ye taraf devletler Dünya Miras Listesi'ne yazdırmayı planladıkları miraslarını kendi UNESCO geçici listelerine kayıt ettirmek zorundadır. Günümüze kadar bazı taraf devletler de Dünya Miras Listesi'ne yazdırmayı düşündükleri mezar taşı miraslarını kendi geçici listelerine kayıt ettirmiştir. Surinam Cumhuriyeti 1998 yılında kriter 4 ve kriter 6'yı karşıladığı gerekçesi ile *Joden Savanne Yerleşimi ve Cassipora Mezarlığı* kültürel mirasını; Türkiye Cumhuriyeti 2000 yılında kriter 1 ve kriter 3 'ü karşıladığı gerekçesi ile *Urartu ve Osmanlı Eski Yerleşimi Ahlat Mezar Taşları* kültürel mirasını;

Slovak Cumhuriyeti (Slovakya) 2002 yılında kriter 4, kriter 5 ve kriter 6'yı karşıladığı gerekçesi ile *Chatam Sófer Anıtı* kültürel mirasını; Almanya Federal Cumhuriyeti 2015 yılında kriter 2, kriter 3, kriter 4 ve kriter 6'yı karşıladığı gerekçesi ile *Altona Königstraße Yahudi Mezarlığı* kültürel mirasını; Bosna-Hersek 2018 yılında kriter 2, kriter 3, kriter 4 ve kriter 6'yı karşıladığı gerekçesi ile *Saraybosna'daki Yahudi Mezarlığı* kültürel mirasını ülkelerinin UNESCO geçici listelerine yazdırmışlardır (Tablo 1).

Dünya Miras Listesi			
<i>Adı</i>	<i>Üretildiği Zaman Aralığı</i>	<i>Taraf Devlet</i>	<i>Yansıttığı Kültür-İnanç</i>
Stećci Ortaçağ Mezar Taşı Mezarlıkları (2016)	12 -16. yüzyıl	Bosna-Hersek, Sırbistan, Hırvatistan, Karadağ	Ortodoks, Katolik, Bosna Kilisesi, Ortaçağ Avrupası
Xiengkhuang Bölgesi Megalitik Kavanoz Sitleri (2019)	MÖ 500-MS 500	Laos	Mun-Mekong, Kızıl Nehir-Tonkin Körfezi
Taraf Devlet UNESCO Geçici Listeleri			
Joden Savanne Yerleşimi ve Cassipora Mezarlığı (1998)	1665-1832	Surinam	Yahudilik
Urartu ve Osmanlı Eski Yerleşimi Ahlat Mezar Taşları (2000)	12.-15. yüzyıl	Türkiye	Türk-İslam
Chatam Sófer Anıtı (2002)	1670-1847	Slovakya	Yahudilik
Altona Königstraße Yahudi Mezarlığı (2015)	1611-1877	Almanya	Yahudilik
Saraybosna'daki Yahudi Mezarlığı (2018)	1630-1966	Bosna-Hersek	Yahudilik

Tablo 1. Dünya Miras Listesi ve Taraf Devlet UNESCO Geçici Listelerinde Mezar Taşı Kültürel Mirasları (URL -1).

Tartışma

Kültürel miras, bireylere değil toplumlara ait bir kavramdır. Kültürel bilgi taşıma özelliği sebebi ile ulusal kimlik inşasında ortak bir hafıza oluşturmak için devletler tarafından fizikî birer temsil olarak sıklıkla kullanılmıştır. Bu yönü ile toplumdaki bireyler arasında ortak bir bağ oluşturmakta ve bireylerin bir topluluğa ait olma duygusunu

güçlendirmektedir. Bir olgunun ya da somut nesnenin kültürel miras olarak adlandırılabilmesi, mirasa toplum tarafından yüklenen anlama ve sahiplenme duygusuna bağlıdır. Bu sebeple bir varlığın kültürel miras olup olmaması topluluklara ve dönemlere göre farklılık gösterebilmektedir. Ancak mezarlıklar, bir topluluğun kendisini dayandırdığı tarihsel, kültürel, kalıtsal bağın somut kanıtları olduklarından her sahiplenilen toplum tarafından kültürel miras olarak kabul görme eğilimindedir. Toplumların ölüm sonrası inanışları ile fiziksel dünya arasında güçlü bir bağ kuran mezarlıklar, üretildikleri kültürler içerisinde kutsal sayıldıkları için daha dikkatli korunmaktadır. Böylece iyi korunmuş yazılı birer kaynak oluşturmakta ve dönemin mimarî, sanatsal, dil bilimsel, dinî, örfî anlayışı hakkında bilgiler sunmaktadır.

Sayısal olarak korunmalarında güçlükler yaşanacak derecede fazla olan mezarlıklardan hangilerinin korunması gerektiğine dair verilecek kararlarda mezarlıkların sunmuş olduğu bilgiler, kültürel öğeler ve sanatsal nitelikler ön plana çıkmaktadır. Niteliğin derecesine bağlı olarak evrensel çapta kabul görmüş kültürel bir varlığın korunmasında uluslararası araçlar kullanılabilir. Ahlat'ta yer alan nitelikli mezarlıklar, Anadolu'daki Türk varlığının en eski kanıtlarını ve nitelikli anıtsal kalıntılarını barındırmaktadır.

Dünya Miras Listesi'nde yer alan miraslar kültürel, doğal ya da karma olabilmektedir. İnsanlar tarafından üretilen varlıklar kültürel, doğal oluşumlar doğal ve her iki özelliği gösteren varlıklar da karma miras sınıflandırmasına dahil edilmektedir. Dünya Miras Komisyonu tarafından bir varlığın Dünya Mirası olarak kabul edilebilir olması için Komisyon'un belirlemiş olduğu bazı güncel şartları (şartlar zamanla değişebilmektedir) taşıması gerekir. Taraf bir devlet Dünya Miras Listesi'ne tanımlamayı düşündüğü varlıklarının bu şartları taşıdığını, mirasla ilgili Dünya Miras Merkezi'ne sunduğu üstün evrensel değer beyanında açıklamakla yükümlüdür. Bu şartlardan birisi de mirasın Dünya Miras Alanı kriterlerinden en az birisini taşımasıdır. Bu kriterler, altısı kültürel dördü doğal olmak üzere toplam on adet tanımlı barındırır. Sadece kültürel kriterlerden bir veya daha fazlasını karşılayan varlıklar kültürel miras; sadece doğal kriterlerden bazılarını karşılayan varlıklar doğal miras; her iki kriter kategorisinden de kriterleri karşılayan varlıklar karma miras sınıflandırması altında Dünya Miras Listesi'ne tanımlanır.

Dünya Miras Listesi'nde ve taraf devlet UNESCO geçici listelerinde bulunan nitelikli mezar taşı mezarlıkları miraslarının tamamı kültürel miras sınıfında tanımlanmıştır. Doğal miraslarla birlikte ele alınan karma

miras sınıfında tanımlanan herhangi bir mezarlık mirası olmaması dikkat çekicidir.

Dünya Miras Listesi'nde yer alan mezarlık kültürel miraslarının her ikisi de farklı kültürel çeşitlilik yansıtan varlıklardan oluşmuş ve geniş bölgelerde farklı coğrafyalara yayılmıştır. Her ikisi de son 4 yıl içerisinde listeye tanımlanmıştır. Üstelik Ahlat Mezar Taşları kültürel mirası, hem coğrafi yakınlık, hem tek tanrılı dinlerin örneklerini oluşturmaları sebebi ile hem de üretildikleri dönemler gereği Stećci kültürel mirası ile önemli benzerlikler gösterir.

Taraf devletlerin UNESCO geçici listelerinde yer alan diğer mirasların tamamı Yahudi inancının kültürel öğelerini içeren 17-19. ve 20. yüzyıl arasında üretilmiş miraslardır. Surinam'da bulunan Joden Savanne Yerleşimi ve Cassipora Mezarlığı, tüm listelerde yer alan diğer örneklere göre oldukça erken bir adaylığa sahiptir. Ancak Dünya Miras Listesi'ne başvuru için bu nispeten uzun bir adaylık süresidir. Bu kadar uzun bir süre sonrasında mirasın Dünya Miras Listesi için başvuru ihtimali oldukça düşük gibi görünse de Surinam UNESCO Geçici Listesi incelendiğinde bu listede yer alan tek mirasın olduğu görülmektedir. Diğer geçici listeler için ise durum farklıdır. Slovakya UNESCO Geçici Listesi'nde 14; Almanya UNESCO Geçici Listesi'nde 12 ve Bosna-Hersek UNESCO Geçici Listesi'nde 11 adet miras kayıtlıdır. Her dört taraf devletin de geçici listeleri 78 adet mirası barındıran Türkiye UNESCO Geçici Listesi'ne kıyasla oldukça az miktarda mirasa sahiptir. Bu sebeple diğer taraf devletlerin geçici listelerinde bulunan nitelikli mezar taşı mezarlıklarından birisinin Dünya Miras Listesi'ne sunulma olasılığı daha fazladır.

Sonuç

Mezar taşları kültürel mirasları her geçen gün önemi artan birer değer olarak çeşitli kültürel öğelerin okunabildiği, defnedilenlerin taşıdıkları inanç içerisinde dünya ve ölüm sonrası hakkındaki görüşlerini yansıtan eserlerdir. Mezar taşları üzerine türlü sebeplerle yazılan yazılar, defnedilen kişiler ya da mezar taşını üreten zanaatkarlar hakkında da bilgiler sunmaktadır.

Bu miras türü son yıllarda Dünya Miras Listesi'ndeki yerini almış durumdadır. Taraf devlet UNESCO geçici listelerinde de gün geçtikçe bir artış gözlenmektedir. Geçici listelerdeki mezar taşlarının niteliğine göre tanımlanan miraslarda Yahudi inancının baskınlığı fark edilmektedir. Dolayısı ile mezar taşı kültürel mirasına verilen değer belirleyicilerinden

birisinin de mezarlara defnedilenlerin hayatta iken taşıdıkları inançları içerisinde mezara ve ölüye verilen değer olduğu yorumu yapılabilir.

Diğer kültürel miraslardan farklı olarak mezarlıklar, sadece fiziksel dünya yaşantısının bir parçası olarak değil aynı zamanda ölümü hatırlatarak ölüm sonrası üzerinde düşünmeye iten kültürel varlıklardır. Bu yönüyle toplumlara istenmeyen bir gerçeği de hatırlatarak bireylerin yaşantıları ve toplumların kültürleri üzerinde etkili olabilmektedir. Ayrıca mezarlıklar sadece bir topluluğun ürettiği yapıyı tanımlamakla kalmaz toplumun bir bölümünü de içinde barındırır. Bu sebeple diğer somut taşınmaz kültürel varlıklardan ayrı olarak bir mezarlıkta ziyaretin baskın sebebini mekânın kendisinden çok sakinleri belirler. Bu yönüyle mezarlık kültürel mirası toplumlarda ortak bir kimlik oluşturan ve diğer kültürel miras türlerinden daha çarpıcı bir etki yaratan somut varlıklardır. Bireylerin bir kültüre dair duydukları aidiyet duygusunu sadece mekânsal ilişki üzerinden değil birebir sosyal bağ üzerinden besler. Böylece birey kendisini o kültürün devamı olarak görür. Varlık, birey üzerinde kültürü ve inancı devam ettirmek için bir hak ve sorumluluk duygusu oluşturur ve varlık yani önceki nesillerin bulunduğu toprak, hayattaki bireyler için tam anlamıyla bir mirasa dönüşür.

Ahlat mezar taşları, Anadolu'daki Türk kültürünün önemli bir yazılı bilgi kaynağıdır. Çok geniş bir alanda toplu halde bulunan yüz binlerce tarihî mezarlık, Anadolu'daki erken dönem Türk varlığı hakkında eşsiz bilgiler sunmanın yanında somut birer kanıt olarak da işlev görmektedir. Üstelik çeşitli akıtlar, kümbetler, türbeler, camiler de barındıran mezarlıklardaki yazılı kalıntıların niteliğindeki enderlik, Ahlat içerisinde bulunan kaleler, mağara evler, hamamlar, kiliseler, seramik fırınları, camiler, zaviyeler ve daha birçok tarihî eseri bünyesinde barındıran eski yerleşim yerinin, Dünya Miras Listesi'ne tanımlanan mirasın üstün evrensel değer vurgusunda arka planda tutulmasına sebep olmuştur. "Urartu ve Osmanlı Eski Yerleşimi Ahlat Mezar Taşları" kültürel mirası, Anadolu'da varlığını sürdüren baskın Türk Kültürü'nün başlangıç noktasını simgelemektedir ve sadece anıtsal bileşenleri değil Anadolu'ya gelen ilk Türk topluluklarını da barındırmaktadır.

Kaynakça

Avşar, Ali Osman ve Güleç, Ahmet (2019). "Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı Mezar Taşları Analiz Çalışmaları ve Konservasyon Önerileri". *Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi*, 22: 3-16.

- Beygu, Abdürrahim Şerif (1932). *Ahlat Kitabeleri*. İstanbul: Hamit Matbaası.
- Kafesoğlu, İbrahim (1949). “Ahlat ve Çevresinde 1945’te yapılan Tarihî ve Arkeolojik Tetkik Seyahatı Raporu”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 1(1): 167-200.
- Karahan, Recai ve Güzel, Eylem (2013). “Eski Ahlat Şehri Kazıları”. *Uluslararası 35. Kazı Sonuçları Toplantısı (Muğla, 27-31 Mayıs 2013)*. Cilt 1, 339-348.
- Karahan, Recai, Kulaz, Mehmet ve Güzel, Eylem (2014). “Eski Ahlat Şehri Kazıları”. *Uluslararası 36. Kazı Sonuçları Toplantısı (Gaziantep, 02-06 Haziran 2014)*. Cilt 1, 499-510.
- Karamağaralı, Beyhan (1992). *Ahlat Mezar Taşları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Şentürk, Bilal vd. (2010). *Ahlat: Anadolu’nun Orhun Abideleri: Selçuklu Mezar Taşları*. Ankara: Analiz Yayınları.
- Tekin, Rahmi vd. (2019). *Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı ve Mezar Taşları*. (Ed. Recai Karahan). Ankara: Uzun Dijital Baskı Merkezi.
- URL-1: UNESCO Dünya Miras Merkezi resmî sitesi, whc.unesco.org (Erişim: 15.01.2020).
- URL-2: UNESCO Türkiye Millî Komisyonu resmî sitesi, unesco.org.tr (Erişim: 15.01.2020).
- URL-3: www.yandex.com.tr/haritalar (Erişim: 18.01.2020).
- URL-4: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Türkiye Kültür Portalı, “Kırklar Mezarlığı-Bitlis”, www.kulturportali.gov.tr (Erişim: 18.01.2020).